

„SVETA MJESTA”

Dr Josip NAGY

I

Palestina je u očima kulturnog svijeta najznačajnija zemlja na svijetu. Iako malen kraj prednje Azije, iz njega izvire tako snažna duhovna sila da se njezin upliv odražava i na najveće narode i dopire do kraja zemaljske kugle. Zamašajem misli, koje su ovdje nikle u povijesti i politici, tekovinama događaja trajne vrijednosti za čitavo čovječanstvo, ne može se ponositi nijedno, ni najmoćnije carstvo. »Kraljevstvo kršćanstva«, rođeno u čednoj sredini, visoko se ističe iznad svih. Jevreji, narod Izraela, izvršili su ovdje svoj zadatak; usred mnoštva poganskih naroda sačuvali su za sebe i za ostali svijet svjetlo monoteizma. Osamljena i samostalna među velikim kulturnim narodima, Asircima, Babiloncima, Medijcima, Perzijancima i Egipćanima, nekako na središnjem smještaju Staroga svijeta Palestina je dobila i sačuvala častan naziv »Obećane« ili »Svete zemlje« (Terra promissa, Terra sancta).¹

Središte kršćanskog Istoka za katolički Zapad su Palestina, Jeruzalem i njihova »Sveta mjesta«. Sveta su ta mjesta jer su posvećena Spasiteljevim životom, radom, naukom, smrću na križu i slavnim uskrsnućem i jer je u njima zasjao sjaj najveće i najplemenitije ljubavi: Batlehem, Isusovo rodno mjesto, Nazaret, grad njegove mladosti u roditeljskoj kući, brdo Tabor ili Thabor, mjesto Kristova preobraženja, dvorana Posljednje večere (Coenaculum, Cenacle, Cenacolo) u jednoj staroj zgradi na brdu Sionu, Kalvarija ili Golgota, brežuljak kraj Jeruzalema gdje je Isus Krist bio razapet, Sveti grob i njegova crkva,

1. »... nul empire ne peut se glorifier d' une étendue comparable à celle du 'royaume' de la chrétienté, né en un berceau si modeste« (I. BOWMAN, *Le Monde Nouveau*. Tableau général de géographie politique universelle. Adapté de l' anglais et mis au courant des derniers événements internationaux par J. Brunhes, Paris 1928, 360); »Palästina... das merkwürdigste und berühmteste Land der Erde«. v. KIRCHENHEIM u članku *Palästina* u HATSCHEK - STRUPP, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 2, Berlin - Leipzig 1925, 224; »Celebre regione dell' Asia Anteriore«. *Enciclopedia Italiana* (Treccani) 26 (1935) 73; »... cette terre promise, unique au monde par les événements dont elle a été le témoin«. *Paris Match* br. 770. od 11. I 1964, str. 72.

koja se kadšto naziva i crkva Uskrsnuća (Keniset el Kijâme), spila Uzašašća, grob bl. Djevice Marije (Dormitio Sanctae Virginis).

Pojavi »pitanja« Palestine i Svetih mjesta dale su povod ne toliko njihove vjerske osobine, značajne za kršćanski svijet, koliko široki i osjetljivi politički odrazi na ciljeve i težnje katoličkih država. Rjeđe pod naznakom »Palestina i Sveta mjesta« a češće samo »Sveta mjesta« spominju ga međunarodni ugovori — »zakoni« za države u njihovim međusobnim odnosima² — i srodna utanačenja, zapisnici i izvještaji o pregovorima, poslanički dopisi i prijedlozi, instrukcije ministarstva vanjskih poslova. Ima ga u vidu međunarodno pravo i povijest vanjske ili međunarodne politike, obično nazvana »diplomatska povijest«. kamo zasijeca i ovaj kratak prikaz, koji se, prirodno, kreće u krugu nepristrane nauke. Literatura, navedena u priličnom opsegu, omogućuje da se upotpune nedostaci. S tim se zanimljivim pitanjem susrećemo u općoj povijesti i u povijesti pojedinih zemalja i naroda, a sa zanimanjem ćemo čitati članke i prikaze u časopisima i novinama i kada zagaraju težnje jedne ili druge zainteresirane države, ako umiju barem donekle sačuvati nepristranost.

Svetih mjesta ima i izvan kruga kršćanstva. U pokrajini Shantung u Kini diže se »sveto brdo« Kineza. U Pekingu mu je posvećen poseban oltar. Fuji ili Fujiyama, vulkan na otoku Honshu u Japanu, je »sveto brdo« Japanaca. Benares, danas Banars, u državi Indijske Unije Uttar Pradesh na Gangu je »sveti grad« Hindusa. Na prometnoj »svetoj« hodočasničkoj cesti uzduž rijeke kreću se u svečanim danima stotine hiljada vjernika. »Sveto mjesto« je Alwar u Rajasthan Uniji, grad s lijepim palačama i hramovima. Mandalay, grad u Burmi na rijeci Irrawaddy, je budistički vjerski i kulturni centar.

Meka, rodno mjesto Muhameda, je »najsvetiji grad« muhamedovskog svijeta. Prema velikoj džamiji sa »svetim kamenom« *Cabi* ili *Kabi* treba da su okrenute sve džamije na svijetu. Caba u očima muslimana ima značenje »mjesta želje ili čežnje« (locus desiderii) poput Jeruzalema i Svetog groba kod kršćana. Meku i Medinu, kamo se sklonio Muhamed kad je krenuo iz Meke, spominju Ivan Gundulić i fra Grga Martić.³

Ova »sveta mjesta« u Kini, Japanu, Arabiji i drugdje ne tvore neko posebno »pitanje« poput onih u Palestini: nisu predmet međunarodno-političkih utanačenja pa ni diplomatskog obrađivanja. Ali nauka očekuje primjerno poredbeno ispitivanje i prikazivanje zasebnih prava tih svetišta, koje bi iznijelo zanimljive činjenice.

Dodirna tačka između ovih dviju skupina »svetih mjesta« je znameniti »Zid plača«, sačuvani zapadni zid jeruzalemskog hrama na ravnom i otvorenom mjestu, gdje se diže znamenita Omarova džamija, sa-

---

2. Vidi moj članak **O međunarodnim ugovorima u Hrvatskom Kolu**, književno-naučnom zborniku Matice Hrvatske, knj. IX (Zagreb 1928) 275-301. Njegovim povodom **Archiv za pravne i društvene nauke** knj. 35 (Beograd 1929) istaknuo je važnost ovog pitanja, koje bi trebalo obraditi uz pomoć opsežne literature, od koje sam ja mogao navesti samo neka djela.

3. **Stari pisci hrvatski 9**, JAZU, (Zagreb 1938) 396; M. MRAZOVIC, **Pjesnička djela fra Grga Martića**. Prvi dio - (Osvetnici), Sarajevo 1893, 158 i 308; **Rječnik hrv. ill. srp. jezika** Jugoslav. akademije s. v. Caba i Meka.

građena 638. g. »Zid plača« s vremenom je postao sastavni dio muslimanskog svetišta Haran-eš-Šerifa. Jevreji su odavna navikli da tamo dolaze i mole na njegovu pločniku, koji u stvari nije svetište nego posjed Vakufa, zadužbine za vjerske i dobrotvorne svrhe. Odatle su potekli sukobi između Jevreja i muslimana 1929. g.

»Pitanje Svetih mjesta« (franc. Lieux Saints, tal. Luoghi Santi, engl. Holy places, njem. Heilige Stätten, rus. Svjatye mesta) otvoreno je od VII do XX vijeka, u doba kada su bila u vlasti nekršćanskih država. Njihova zaštita i uprava, sloboda vršenja svetih obreda, hodočašća koja su nastala iz vruće želje pobožnih kršćana da posjete najznačajnija svetišta, povezana s početkom kršćanstva, sad unapređivanje sad sprečavanje hodočašća, uvlačenje Svetih mjesta u krug interesa evropskih velikih sila, zahtjevi koje su one postavljale kad im se ukazala prilika, i još koješta tome slična, učinilo je ovo pitanje osjetljivim i zamršenim (épineuse question). I pored svojih bitnih oznaka na mahove se može usporediti s drugim međunarodnim pitanjima, s morskim tjesnacima, Gibraltarom i Dardanelima, s međunarodnim rijekama, Rajnom i Dunavom, sa Sueskim i Panamskim kanalom. U starije je doba povezano sa Sredozemnim morem u njegovoj cjelini ili s nekim njegovim dijelovima, a u novije sa najznačajnijim između svih međunarodnih pitanja, s Istočnim ili tačnije s pitanjem Bliskog istoka.⁴

U strogo historijskom i pravnom smislu ono se zameće radije s krajem Križarskih ratova nego s njihovim početkom, kad je 18. svibnja 1291. godine pao u ruke muslimana Akkon, posljednji važan posjed kršćana, iako su ga vitezovi-križari hrabro branili. Ne pomišlja se više na ponovo zauzimanje Svete zemlje; na red dolaze sporazumi i utanačenja s novim gospodarima.

Kralj Ljudevit IX Sveti, dok je boravio u Palestini (1250-1254), sklopio je s egipatskim sultanom prvi sporazum o odnosima Francuske s

---

4. Od bogate literature o Svetim mjestima bilo mi je zasad pri ruci ovo: E. BORE. *La questione dei Luoghi Santi*, (prijevod) Malta 1850; C. FAMIN, *Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient*, Paris 1853; *Enciklopedičeski slovar* 29 (1900) 277 - 278; V. DU VERNOIS. *Die Frage der Heiligen Stätten*, Berlin 1901; G. GOLUBOVIĆ (GOLUBOVICH), *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente Francese*, I-V, (1215-1400). Quaracchi 1906-1927; Serie 2a e 3a. Documenti (Secoli XVII-XIX). I-XI. Quaracchi 1921-1930; P. BALDI, I: *La questione dei Loughi Santi in generale*; II: *La questione dei Loughi Santi in particolare*. (Del S. Sepolcro, della Natività e dell' Assunzione); *II Santuario del Cenacolo*; IV: *La custodia francescana di Terra Santa*. (Clanci) Torino 1918-1919; C. A. NALLINO. *Sull' infondata leggenda della »Tomba di David« sottostante al santuario del Cenacolo in Gerusalemme*, Torino 1919; G GOLUBOVIĆ (Golubovich), *I Frati Minori nel possesso de' Loughi Santi di Gerusalemme (1333) e i falsi firmani posseduti dal greco- elleni*, Firenze 1921-1922; A. GIANNINI. *Lieux Saints u Dictionnaire Diplomatique*. (Académie Diplomatique Internationale). Paris s. a. 1, 1236-1237; v. KIRCHENHEIM, *Heilige Stätten i Religiöse Interessen u HATSCHKEK - STRUPP, Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 1 (1924) 527-528, 2 (1925) 348; R. R. TRITONJ, *Come va risolta la questione dei Luoghi Santi*, Roma 1925; G. AMBROSINI, *L' Italia nel Mediterraneo*. Pogl. VII: *La questione dei Loughi Santi*, Foligno 1927, 209-152; E. GUERINI. *Venezia e la Palestina*, Venezia 1928; G. AMBROSINI, *Gli interessi italiani e del mondo cattolico in Palestina*, Pavia 1929; A. GIANNINI, *L' ultima fase della Questione Orientale*. 14. poglavlje. Roma 1933; *Enciclopedia Italiana XXI* (1934) 665-667; M. SHARETT, *Jérusalem et les Lieux Saints* (Albums des Guides belus) Paris 1955; L. H. GROLLENBERG O. P., *Bild - Atlas zur Bibel*. Deutsche Ausgabe von H. Einsing. Vorwort von J. Hempel, Güterloh 1957; M. J. STEVE, *Sur les chemins de la Bible*, Paris 1961; *Grand Larousse Encyclopedique*. T. VI (1962) 749.

Otomanskim carstvom. Izmijenilo se nekoliko dokumenata; ono što je tada bilo uglavljeno s vremenom se ustalilo kao »stečena prava«, koja odjekuju sve do najnovijih vremena.

Francuzi, u čijoj je živoj uspomeni uvijek bilo Jeruzalemsko kraljevstvo (1099-1187), imal su na svojoj strani papu; vladari u južnoj Italiji, Grčkoj, Ugarskoj i Hrvatskoj bili su iz francuskih vladajućih kuća. Njihovom političkom, gospodarskom i kulturnom uplivu podvrgnuto je čitavo prostrano područje Sredozemnog mora.⁵ Preostale trgovačke faktorije radile su na promicanju trgovačkih veza. Francuska zasnovana zaštita Svete zemlje u XIII i XIV v. nalikovala je istinskoj vlasti. Izdavali su dozvole za isticanje francuske zastave na brodovima kad su plovili u te krajeve; njihovi povjerenici u glavnim gradovima Evrope nadzirali su ubiranje milostinje za Sveta mjesta. Podupirali su ih katolički narodi i katoličke države intervencijama kod sultana preko svojih poslanika i posebnih odaslanstava.

U Palestini su se mijenjale prilike. Od VII v. dalje Jevreji su se stali naseljavati u svojoj staroj domovini; kasnije su je napuštali pod dojmom snažnog prodiranja muslimana. Potkraj XII v. skoro ih i nema. Palestina je dio Mamelučke države.

Na prilike u toj zemlji VII-XII v. nadovezao se »cionistički pokret« s kraja XIX v. a kasnije uzeo širi zamah; cilj mu je osnivanje javno-pravno osigurane domovine za jevrejski narod u Palestini. Njegov je program u svim pojedinostima obradio pokretač i organizator pokreta Teodor Herzl u djeļu »Der Judenstaat« (Beč 1896), a A. J. Balfour, britanski ministar vanjskih poslova u kabinetu Lloyd Georgea, potaknuo njegovo ostvarenje svojom deklaracijom od 2. studenoga 1917. g. (Balfour declaration)⁶. U diplomatskim se aktima cionizam malo kada spominje u vezi sa »Svetim mjestima«.

Dolazak franjevaca u Jeruzalem povijest bilježi 1230. g., dakle 21 godinu nakon što je papa Inocent III odobrio ustanovu ovoga reda. Ostali su, po svoj prilici, do 1244. g. a stalnu službu kod Svetih mjesta i brigu za njih — custodia⁷ — u ime Crkve i latinsko-katoličkog kršćanstva preuzeli 1333. g. Riječ je o tome u bulama pape Klementa VI *Gratias agimus* i *Nuper carissimae* 1342. g. u kojima se spominju »vječni sporazumi« s egipatskim sultanom. Papinim pristankom može vrhovni poglavar male braće *in perpetuo* izabrati iz cijelog franjevačkog reda (*ex toto ordine*) dvanaest redovnika i poslati ih u Jeruzalem.⁸

5. P. HERRE, *Weltgeschichte am Mittelmeer*. (Museum der Weltgeschichte. Die staatliche, wirtschaftliche, soziale, geistige und kulturelle Entwicklung der Völker in Einzeldarstellungen, Herausgegeben von P. Herre), Wildpark - Potsdam 1930, 190-194. Ukratko u mom članku: *Sredozemno more i kolonijalna ekspanzija*, u *Jadranska straža* 14 (1936) 8-13.

6. HATSCHKE-STRUPP, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 3 (1929) 661-663; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 2,67.

7. Naziv »kustodija« u značenju predjela, u kojem ima nekoliko franjevačkih samostana, javlja se kod hrvatskih pisaca od 17. v. dalje. *Rječnik hrv. ili srp. jezika* Jugoslav. akademije 5,828

8. Podaci o zahvatima pape Klementa VI u crkvene prilike u Hrvatskoj u *Diplomatičkom zborniku kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae)*, Jugoslav. akademija, sv. XI i XII (1913-1914) — Indeks; J. KOCIJANIĆ, *Pape i hrvatski narod*, Zagreb 1927, 30 158 293 302 i 415.

Mamelučki sultani potvrdiđvali su katolicima stečena prava u Svetim mjestima; egipatski, zbog svojih političkih i trgovačkih veza s evropskim vlastima, podupirali su latinski elemenat. Franjevci su imali prednost pred georgijevskim, grčkim, aramenskim, koptskim i abesinskim redovnicima. Ali u svetištima svi su oni zajednički vršili obrede, a sama svetišta mogli su pohađati i sljedbenici drugih vjeroispovijesti. Sporove, koji bi odatle nikli, presuđivali su mjesni sudovi ponajviše u korist franjevaca.

Postepeno jačanje francuskog upliva potaklo je pomisao da bi Palestini, zemlji triju religija, a čitavom svijetu naročito svetoj, trebalo dati poseban državnopravni i međunarodnopravni oblik. Francuski pravnik druge polovice XIII i početka XIV v., Pierre Dubois (Petrus de Bosco), zagovara u svom spisu »De recuperatione Terrae Sanctae« (1305) onutak posebne palestinske kneževine, koja bi, prema postojećim prilikama i njegovu uvjerenju, trebala biti pod uplivom Francuske. U nastavku toga u više se navrata sve do naših dana govorilo o neutralizaciji Palestine.

II

Tursko osvajanje Carigrada 1453. g. jest jedan od najznačajnijih događaja svjetske povijesti i imao je presudan upliv na sudbinu Evrope.⁹ Slijedila je pobjeda sultana Selima I 1517. g., koja je pretvorila Egipat u tursku pokrajinu, pa turski prodori do Beča. Ti sudbonosni događaji potakli su porast osjećanja evropskih naroda za njihovu uzajamnu povezanost u krugu evropske kršćanske zajednice, odakle je došao jak poriv razvoju međunarodnog prava. Evropskoj međunarodnopravnoj zajednici stoji nasuprot carstvo Osmanlija sve do 1856. g. Odvaja ih naoko dubok jaz. Ali, hoćeš nećeš, trgovački saobraćaj između Istoka i Zapada ne da se ugušiti; donosi korist jednoj i drugoj strani. Odatle su nastale i dalje se razvijale tzv. *kapitulacije*, ako ne ugovori u pravom smislu riječi a to ugovorna povezivanja — *verträgliche Bindungen* — kako ih zgodno označuje bečki profesor međunarodnog prava v. Verdross.¹⁰

Najznačajnije ovakovo utanačenje jest pogodba između francuskog kralja Franje I i Sulejmana Veličanstvenoga 1535. g. (25. šabana 941), sklopljena u doba kada već bijaše nastupilo opadanje talijanskih gradskih republika, a Francuska, u odnosima s carstvom Osmanlija, zauzela

---

9. G. SCHLUMBERGER, *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*, 6. izd. Paris 1922, u uvodu.

10. A. V. VERDROSS, *Völkerrecht u Enzyklopädie der Rechts — und Staatswissenschaft. Abteilung Rechtswissenschaft* XXX, Berlin 1937, 13. Iz opsežne literature o kapitulacijama vidi: P. FAUCHILLE, *Traité de droit international public*, 8e ed. T. Ier, 3e partie. Paris s. a. 224 - 226; *Katholiken im Orient i Konsulargerichtbarkeit* u HATSCHKE - STRUPP, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 1, 626 - 627 i 673 - 674; *Dictionnaire Diplomatique* 1, 396 - 410; A. M. HYAMSON, *A dictionary of international affairs*, London 1942, 54; *Enciklopedija Jugoslavije* 5 (1962) 191; *Encyclopaedia Britannica* 4 (1963) 851 - 852.

njihovo mjesto. Postavljen je njome temelj ne samo svim kasnijim francuskim ugovorima nego i ugovorima drugih evropskih država s Portom.

Odredba o slobodi vjere, stilizirana u duhu vremena, glasi:

»Što se tiče vjere bilo je izričito obećano, zaključeno i priznato da spomenuti trgovci, njihovi činovnici (agenti) i sluge te svi drugi kraljevi podanici ne mogu biti uznemireni ni suđeni od kadija, sandžak-begova, subaša ni ostalih, nego jedino od Visoke Porte, i da oni ne mogu biti učinjeni Turcima ni držani za Turke ako oni sami to neće i to ne očituju riječima (ustima) bez sile, nego da im bude slobodno ispovijedati (vršiti) svoju vjeru«. ¹¹

Francuski podanici mogu, dakle, ispovijedati svoju vjeru i ne mogu protiv svoje vlastite volje biti privedeni na islam. Nemaju pravo neki ispitivači odnosa između istočnog i zapadnog svijeta kada odatle izvode zaključak, kao da bi već sada postojala francuska zaštita vjerskih redova i katolika uopće. To stvarno zasijeca u kasnije doba.

Prije ovog utanačenja pogodbe s kršćanima u očima muhamedovaca su samo »iskazivanja milosti«; imaju privremen značaj, ne utvrđuju nikakvo trajno pravo i u svako doba mogu biti jednostrano dokućute. Prema kapitulaciji iz 1535. g. ugovarajuće su strane, muhamedovska i kršćanska, ravnopravne. Prava, priznata Francuskoj, nisu više djela milosti; sporazum ostaje na snazi dok su vladari na životu.

Slične pogodbe uglavila je Turska od 1580-1782. i s drugim državama: s Engleskom, Austrijom, Švedskom, Danskom, Prusijom, Rusijom i sa Španijom. Francusko-turska kapitulacija bila je pet puta obnovljena. G. 1740. nastao je zapravo novi ugovor. Pregovore s Portom vješto je tada, nakon Beogradskog mira 1739. g., vodio poslanik Ljudevita XV, markiz de Villeneuve.

Predmeti, o kojima je riječ u tekstu pogodbe, porazbacani su i ispremiješani kojekako, ali se ipak mogu svrstati u ove četiri skupine: Sveta mjesta, konzularne sudske vlasti, trgovina i plovidba, diplomatske i konzularne povlastice. Prema odredbama prve skupine ne smije se praviti smetnje Francuzima koji dolaze pohoditi Jeruzalem, ni redovnicima koji borave kod crkve Svetog groba, nazvane *Kamama*. Kršćanski narodi, koji su u neprijateljskim odnosima s Turskom i nemaju svoje poslanike kod Porte (Porte de Felicité) a podržavaju redovite odnose s Francuskom, mogu slobodno dolaziti u pohode Jeruzalemu. Hodočasnici i trgovci dolaze u Tursku pod francuskom zastavom; dosad im je to, iz stanovitih razloga, bilo zabranjeno, ali odsad se to neće više dogoditi. Obnavljaju se i upotpunjuju pređašnje kapitulacije (les anciennes capitulations imperiales) s tim da biskupi Francuske i drugi redovnici »franačke vjere« (les autres religions qui professent la religion Franque) ne smiju biti smetani u vršenju svojih obreda. Što vri-

---

11. K. STRUPP, *Documents pour servir à l'histoire du droit des gens*, 2e éd, considérablement augmentée, des »Urkunden zur Geschichte des Völkerrechts«. Tome I. Berlin 1923, 11; COLONEL LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu' à nos jours*. Preface de René Pinon, (Bibliothèque historique) Paris 1934, 112-113.

jedi za Jeruzalem, vrijedi i za kršćanska svetišta u drugim mjestima.¹²

Uz gred spomenimo da je ovo utanačenje 1740. g. bilo osnov francusko-turskih odnosa i u novije doba i da se na njemu osnivalo prvenstvo Francuske na Istoku. Oslabila ga je Francuska revolucija, težnje i prilike za revolucije i nakon revolucije. Oспорavano je bilo jednom sa strane Njemačke u drugoj polovici XIX v., kako će se kasnije spomenuti. Utanačenje, koje se i samo naziva »kapitulacija«, izgubilo je svoje značenje za prvog svjetskog rata, kada je Turska otkazala kapitulacije uopće. Nakon rata Lauseanski ugovor 1923. g. suglasio se s nestajanjem kapitulacija, ali je obvezao Tursku da provede izvjesne reforme u upravi uz sudjelovanje neutralnih savjetnika. Posljednje ostatke kapitulacija, koje su još vrijedile za Egipat, odstranila je 1937. g. konferencija u Montreuxu.¹³

Kapitulacija iz 1740. g. ima u vidu i hodočašća (lat. peregrinationes religiosae, tal. pellegrinaggio, fran. pèlerinage, engl. pilgrimage, njem. Pilgrimschaft, Pilgerfahrt, Wallfahrt, rus. putešestvie na bogomol'e putešestvie k svjatym mestam, polj. pielgrzymka, pielgrzymstwo, patnictwo, češ. pout', putovani, slov. božja pot, romanje, tur. hadžiluk).¹⁴ Ona tvore *jedan* od sastavnih dijelova »pitanja Svetih mjesta«. Hodočašća papa, kako je poznato, do Pavla VI u siječnju 1964. g. uopće nije bilo; bilo je hodočašća pobožnih vjernika, pojedinačnih i skupnih. Sa pravničke se strane kadšto upozoravalo da bi hodočašća i svečane ophode (procesije) trebalo zabraniti s upravno-tehničkih, policijskih, zdravstvenih i ćudorednih razloga, a i da se ne bi povrijedili osjećaji inovjernika. Katoličko crkveno pravo se s time ne slaže; ima svoje posebne nazore i svoja načela. Pred međunarodnim stoje stvarne činjenice, poštivanje raspoloženja naroda, podržavanje veza između zemalja i naroda. Hodočasnici na svojim putovanjima i u nastupima za plemenitim ciljevima ne bi trebali nailaziti na smetnje i poteškoće.¹⁵

U Svetu zemlju i u druga za kršćanski svijet značajna mjesta, Rim, Bari, Loretto, išli su hodočasnici iz raznih strana svijeta, pa i iz naših krajeva. Svracali su se u Dubrovnik, gdje su ih lijepo primali i obdari-

---

12. P. ALBIN, *Les grands traités politiques*. Recueil des principaux textes diplomatiques. De 1815 à 1914. Avec des notices historiques et des notes, 3e éd. Paris 1923, 128 - 131; L. LE FUR et G. CHKLAVER, *Recueil de textes de droit international public*, 2e éd. Paris 1934, 56 - 58; R. GENET, *Traité de Diplomatie et de Droit Diplomatique*. (Publications de la Revue générale de Droit international public. No. 6). T. III.: Les actes diplomatiques, Paris 1932, 494 - 496. O prilikama, u kojima je nastala ta kapitulacija: E. DRIAULT, *La Question d'Orient*. Depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres (1920), 8e ed. Paris 1921, 48 - 49; E. BOURGEOIS, *Manuel historique de politique étrangère*. T. Ier: Les origines, Paris 1939, 404 - 407.

13. Moj članak: *Egipat i kapitulacije*. Povodom konferencije u Montreuxu, u *Jadranska straža* 15 (1937) 230 - 232.

14. DIRAN KÉLEKIAN, *Dictionnaire turc - français*, Constantinople 1911, 490 - 498; *Rječnik hrv. ili srp. jezika* Jugoslav. akademije 3, 545 - 546.

15. Usp. KIRCHENHEIM, *Pilgerfahrten i Religiöse Interessen u HATSCHKEK-STRUPP*, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 2,269 i 347-348; *Encyclopaedia Britannica* 17 (1963) 925-927; P. VLASIĆ, *Hajdemo da Betlehema*, Zagreb 1919; *U svetoj zemlji*. Opisi svetih mjesta. Uspomene, doživljaji, Beograd 1937; *U gradovima apokaliptse*. Putopis, Slav. Požega 1938.

vali. To kadšto spominju i sami hodočasnici u opisima svojih putovanja.¹⁶

U doba između 1535. i 1740. g., prije i kasnije, bilo je sporova u samim Svetim mjestima. Grčko-pravoslavni patrijarhe znali su isticati svoje zahtjeve na štetu katolika, naročito franjevac. U doba opadanja turske moći, kada se, kao što se voli reći, išlo u potragu za onim što je bilo na štetu carstva, izrađivali su se lažni fermi, navodno iz doba 638-1526. g., i na njihovoj osnovi izdavali novi. Za takav postupak Murat IV (1623-1640) primio je »primjerenu nagradu«. Kolektivne intervencije katoličkih država uspijevale su i, obično, izvojevale priznanje valjanosti fermana predašnjih sultana, arapskih i turskih, u korist katolika. Za Mehmeda IV (1648-1687), koji je doživio poraz kod opsade Beča i u Ugarskoj, u Svetim je mjestima porastao upliv Grka i zavladao neko neodređeno stanje, ali i zatišje. Kapitulacije su vrijedile i nisu vrijedile.

Za Mehmeda IV veliki vezir Kara Mustafa, da bi osujetio namjeru moskovskog cara da nastupi kao osloboditelj kršćana, turskih podanika, poduze dvije vojne protiv Rusije 1677. i 1678. g., ali bez uspjeha. Ugovorom iz 1681. g. Turska je priznala moskovskom vladaru naslov »cara« i pravo zaštite nad Pravoslavnom Crkvom u Jeruzalemu. To je prvi korak prema općenitoj zaštiti Rusije nad pravoslavnim kršćanima u Turskoj, čije priznanje stajalo na dnevnom redu do polovice XIX v.

Nakon »ratova za oslobođenje« (1683-1697) mir u Srijemskim Karlovcima 1699. g. potvrđuje povlastice koje Porta bijaše dala katolicima. Poslije poraza Turske u ratu s Austrijom i Venecijom i Požarevačkog mira 1718. g. rusko-turski ugovor u Carigradu 1720. g. potvrđuje utanačenje iz 1681. g. Trgovci obadviju zemalja mogu se u njima slobodno kretati, ruski podanici i redovnici ići nesmetano (en droiture) u Jeruzalem i Sveta mjesta. Čl. 12. Svistovskog mira iz 1791. g. obvezuje Tursku prema Austriji da obnovi predašnje povlastice o ispovijedanju katoličke vjere u Otomanskom carstvu, da katoličkim svećenicima i redovnicima zajamči slobodu boravka i vršenja obreda, da popravlja svetišta i da ih uzdržava u dobrom stanju. Naglašava vjersku i ličnu slobodu katolika uopće, naročito slobodu hodočasničkog pohađanja Svetih mjesta.

U međuvremenu rusko-turski rat 1768-1774. g. završio se znamenitim Kučuk-kajnardžijskim mirom od 10. (21.) srpnja 1774. g. Pored stečenih prava za hodočasnike koji idu u Svetu zemlju, Rusija je dobila pravo da sagradi crkvu na velikom putu Pere (Bej-Oglu). Turska joj priznaje pravo trajne zaštite nad kršćanskom vjerom i pravoslavnim crkvama u Turskoj uopće. Ruski poslanik, kaže se u ugovoru, »može u svakoj prigodi postavljati zahtjeve i prigovore s obzirom na spomenutu crkvu i na službu božju koja se u njoj vrši«.¹⁷

16. J. TADIĆ, *Promet putnika u starom Dubrovniku*. (Arhiv za turizam — Dubrovnik II) Dubrovnik 1939. O hodočasnicima je riječ na više mjesta, a ima i posebno poglavlje; Hodočasnici u Palestinu, str. 177-204.

17. STRUPP, *Dokuments* 1,54.

Ugled Rusije znatno je porastao; ona je odsad smatrana pripadnikom »kršćanske evropske« zajednice. A ta bi zajednica rado uzela pod svoje okrilje Sveta mjesta, njihova svetišta, vjerske i dobrotvorne ustanove, svete obrede, hodočašća, redovnike i vjernike raznih vjeroispovijesti, sve što se u nekršćanskim zemljama (*Pays hors chrétienté*) moglo smatrati kršćanskim. Ali, na žalost, na ta plemenita stremljenja bacila su svoju sjenu razilaženja političke naravi, naročito kada se »pitanje Svetih mjesta« povezalos »istočnim pitanjem«. Tok kasnijih događaja ne daje pravo onima koji kapitulaciju iz 1740. g. i ugovor iz 1774. g. smatraju nepremostivim jazom između Francuske i Rusije. Vidjelo se tada, kao i poslije, da Francuska i Rusija, otkad postoje na skrajnim tačkama Evrope, mogu barem donekle ići rukom o ruku kad se kroji sudbina svijeta i njihova vlastita.¹⁸

Nakon dvadeset i pet godina velikih poremećenja za francuske revolucije i Napoleona I (1789-1815) Bečki je kongres pošao u potragu, kako da u Evropi obnovi poredak, da provede njezinu »rekonstrukciju«. Njegov je program bio izričito »evropski«, zapravo samo »zapadno-evropski«. Istočno se pitanje uzgred spominje u vezi s dodirom interesa Austrije i Rusije na Balkanu. »Stečena prava« Francuske u Svetim mjestima bijahu, njezinom vlastitom krivicom, pala u zaborav; istaknuti ih nasuprot ruskim zahtjevima ne bi sada bilo prikladno. Car Aleksandar I velikodušno je pomagao kralju Ljudevitu XVIII u teškim prilikama za njegovu državu i narod. Njemu za volju francuski je kralj zamijenio Talleyranda, više sklon Austriji nego Rusiji, vojvodom de Richelieu, koji je neko doba proveo u emigraciji u Rusiji i bio guverner Odese. U očima Francuza on je bio »un bon Russe«. Kad su do francuskog i ruskog vladara 1819-1820. g. doprle vijesti o prepirkama između katolika i pravoslavnih u Jeruzalemu u pitanju njihovih povlastica i jurisdikcije, zapodjeli su pregovore da ih izravnavaju na zadovoljstvo objiju strana. U tome bi jamačno bili uspješni da se nisu iz temelja mijenjale prilike u svijetu.

Izbila je oslobodilačka borba u Grčkoj; nezavisnost Belgije povezala se s ustankom u Poljskoj, koji je slomila nadmoćna ruska vojska. S Egiptom niču nova pitanja na Sredozemnom moru. Nacionalni pokreti 1848. g. drmajuu temeljima Svetog saveza (Svete alijanse 1815-1848). Dne 1. prosinca 1825. umro je Aleksandar I. Naslijedio ga je Nikola I (1825-1855).

Demokratske težnje na Zapadu, prije i poslije 1848. g., često su polazile sa sjećanja na prošlost. Nakon duže šutnje u Francuskoj, a i u ostaloj Evropi, spominje se grob bl. Djevice Marije u Jeruzalemu, crkva Porođenja u Betlehemu, crkva Svetog groba, grobovi latinskih kraljeva, prava i povlastice priznate Francuskoj i katoličkim redovnicima, sporazumi o slobodi kretanja hodočasnika, porast broja pravoslavnih hodočasnika, zaštita Rusije nad kršćanima pravoslavne vjere u Turskoj. Napominje se da su Rusi o svom trošku nanovo podigli crkvu

18. E. BOURGEOIS, o. c. T. III: *L'ère des nations; l'évell du monde*. 9e éd. Paris 1931, 361—364; A. DEBIDOUR, *Histoire diplomatique de l'Europe*. Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814—1878), Paris 1931, 2,85—87.

Svetog groba, koju bijaše uništio požar, i sjajno je ukrasili, dok Francuska, »prvorodena kći Katoličke Crkve«, stoji prekrštenih ruku. U pravo doba pisac povijesti Jeruzalema J. J. F. Poujoulat izdaje svoj spis: »La Question des Lieux-Saints« (1853).

To je bilo u skladu s najmerama princa Louis Napoléona Bonaparte, predsjednika Francuske republike, zatim cara (1852-1870), koji je narodu obećavao čuvanje postojećeg posjeda i zadovoljavanje narodnih težnja. Napoleon III i car Nikola I načelno su bili za primjerno rješenje »pitanja Svetih mjesta«. Francuska i Rusija zapodjet će razgovor; ne riješe li ga na prvom sastanku, uputit će ga u smjeru da bude, prije ili poslije, riješeno na zadovoljstvo obiju strana. Do prekida diplomatskih odnosa ne smije doći. Ali Napoleonu III to je bilo pitanje prestiža; trebao mu je neki vanjsko-politički uspjeh od većeg zamašaja da bi francusko javno mnijenje odvratio od poteškoća nutarnje politike.¹⁹

S notom poslanika Francuske republike u Carigradu, generala Aupicka, Porti od 28. siječnja 1850. g., koja napominje neslaganje prava Francuske s povlasticama danim Grčkoj Crkvi započenje živa diplomatska igra koja je potrajala do 1853. g. Francuski poslanik u Carigradu La Valette (1851-1853) odlučno je tražio poštovanje kapitulacije iz 1740. od koje se Turska u nekoliko navrata bijaše udaljila. Arbitraža u sporovima između Latinske i Grčke Crkve dospjela je u ruke Turaka. Veliki vezir Mehmed Emin Ali-paša, prije poslanik u Londonu, zadojen zapadnom kulturom, simpatično primljen u Francuskoj i Engleskoj, upozoravaše katolike na propuste za kakvih stotinu godina i napominjaše da bi se njihovi zahtjevi u pogledu hodočašća i svetišta u Palestini trebali ograničiti na ono što Grci bijahu isposlovali u XVIII vijeku. Fermanom od 9. veljače 1852.g. francuskom su poslaniku bila predana tri ključa crkve u Betlehemu i katoličkim redovnicima priznato pravo na vršenje svetih obreda na grobu bl. Djevice Marije.

Tome se usprotivila Rusija i, pozivom na svoje pravo zaštite nad pravoslavnim kršćanima u Turskoj, tražila podržavanje postojećeg stanja. Turska vlada, u neprilici, ukida već mjesec dana kasnije predašnju odluku *tajnim fermanom*. Ovaj stoji nasuprot *javnom*; odatle zbrka i nesporazumi između katoličkih i pravoslavnih hodočasnika, koji traju čitavu godinu dana.

U Parizu E. Drouyn de Lhuys, ministar vanjskih poslova 1852-1855. i 1862-1866. g., odlučno se zalaže za podržavanje mira i dotjerivanja odnosa s Rusijom. Opoziva iz Carigrada poslanika La Valettea, koji svojim oholim zahtjevima bijaše povrijedio ruski kabinet, i zamjenjuje ga E. la Couron, do tada poslanikom u Beču. Austrijski ministar carske kuće i vanjskih poslova grof K. F. Boul-Schauenstein uvjeravaše francuskog poslanika, kad se s njim opraštao, da je Austrija, katolička država kao i Francuska, daleko od toga da bi u pitanju Svetih mjesta

19. O Napoleonu III i Svetim mjestima: P. GUERJOT, Napoléon III. T. III, Paris 1933, 220—257. O odjeku Drugog carstva u Hrvatskoj: J. ANDRASSY, La France du second Empire vue par des témoins Croates, u Annales de l'Institut français de Zagreb, I—II annés (1937—1938) 15—34.

ostala ravnodušna; dodavaše da smatra svojom dužnošću da predusretne bilo kakvu političku graju (*éclat politique*).²⁰ Ruskog poslanika Nikolaja Dmitrijeviča Kiseljova nastojaše uvjeriti Drouyn de Lhuys da Francuska i Rusija svojim zahtjevima u pitanju Svetih mjesta ne bi smjele tjerati mak na konac, a engleskom poslaniku u Carigradu, lordu Stratfordu de Redcliffe (Stratford-Canning), poručivaše da će se Francuska drage volje suglasiti s takvim uređenjem tog pitanja, koje bi moglo zadovoljiti i Rusiju.²¹

Car Nikola I, u prijateljskim odnosima s britanskim ministrom predsjednikom G. Hamiltom Aberdeenom, pred poslanikom sir G. Hamilton Seymourom nije tajio svoje namjere o podjeli Turske. Ona je govorila, na umoru; prije nego što izdahne treba poduzeti mjere opreza. Nema namjere da zauzme Carigrad; ako uredba zaposjest će ga samo privremeno.

Stratford de Redcliffe punih je šesnaest godina (1841-1857) s uspjehom zastupao u Carigradu svoju državu. Tursku je upućivao što i kako treba da radi, a umio je osujetiti zahvate ne samo Rusije nego i Francuske i Austrije. Ali u pitanju Svetih mjesta postupao je u sporazumu s francuskim poslanikom la Courom.²² Nov podstrek njihovoj suradnji dala je Menšikova misija.

1. ožujka 1853. g. stigao je u Carigrad u posebnoj misiji general, admiral i diplomat Aleksandr Sergejevič Menšikov (1787-1869), ugledna ličnost na ruskom carskom dvoru i kod vlade. Zadatak mu je bio, kako piše ruska »Historija diplomacije«, »da brzo i odlučno dovrši spor o Svetim mjestima, privoljevši sultana na poseban ugovor s ruskim carem, a pritom se zahtijevalo da u taj ugovor bude uključeno i priznanje careva prava da zaštićuje sve sultanove pravoslavne podanike... Pri tom je Menšikovu dano na znanje da se u Zimskom dvorcu neće rasrditi na nj izazove li njegova diplomatska djelatnost čak i rat Rusije i Turske.²³

Na Menšikov zahtjev morao je odstupiti ministar vanjskih posala Fuad Mehmed-paša, koji je u brošuri »La vérité sur la question des Lieux Saints« suzbijao ruske težnje. Njegov nasljednik Rifal-paša trebao je objaviti, ne fermanom koji bi kad bi se pružila prilika mogao biti opozvan, nego *senetom* s trajnom obavezom snagom,²⁴ da se prava pravoslavnih kršćana u Turskoj stavljaju pod garanciju Rusije.

Turska vlada, znajući za sporazum Francuske i Engleske, fermanom od 5. svibnja 1853. g., provede podjelu svetišta. To je Rusiji i pravoslav-

20. GUICHEN, *La guerre de Crimée (1854 - 1856) et l'attitude des puissances européennes*, Etude d'Histoire diplomatique, Paris 1936, 18.

21. DROUVN DE LHUYS ocrtao je i obrazložio svoje vladanje za istočne krize u djelu: *Histoire diplomatique de la crise orientale*, Bruxelles 1858.

22. A. W. WARD and G. P. GOOCH, *The Cambridge history of british foreign policy 1783—1919*. Vol. II: *The Prelude to the Crimean War 1853—1854*, Cambridge 1923, str. 340—358; *Encyclopaedia Britannica* 21. (1963) 459.

23. V. P. POTEKIN, *Istorija diplomatii*. (Biblioteka politiki). Tom I, Moskva 1941., 438. Hrvatski prijevod M. MALINAR: *Historija diplomacije*. Zagreb (Matica Hrvatska 1951.) 1,390.

24. KELEKIAN, *Dictionnaire turc-français* 694; Rječnik hrv. ili srp. jezika Jugoslav. akademije 14,848.

nim kršćanima donijelo nove probitačnosti a oslabilo položaj katolika u Jeruzalemu i Betlehemu na štetu prestiža Francuske. Istog dana Menšikov zatraži da Porta zajamči »Grčkoj Crkvi prava i povlastice koje joj pripadaju od bilo kada«, i da Rusiji bude slobodno nastupati u korist »Grčke Crkve«.²⁵ Kučuk-kajnardžijske obaveze dostigoše najviši stepen. U povoljnom raspoloženju započеше u Carigradu pregovori između Turske, Rusije i Francuske; rusko-turski sporazum trebao je biti potpisan 13. svibnja. S onim što je već bilo utanačeno nije se složio ministar vanjskih poslova i veliki vezir Mustafa-paša, prijatelj Zapada a protivnik Rusije, a Menšikov ni da čuje o novim pregovorima i ostavi Carigrad.

Sastanak poslanika, akreditiranih kod bečkog dvora, izradi 28. srpnja »Bečku notu«, po kojoj će sultan priznati grčkoj vjeroispovijesti sve one probitačnosti koje uživaju i druge vjeroispovijesti. Izmjenu koju je tražila Turska, da »zaštita grko-pravoslavaca pripada Visokoj Porti«, bečka je konferencija smatrala prihvatljivom za Rusiju (*parfaitement acceptable par la Russie*), ali ova je sada tražila da Porta prihvati sve zahtjeve postavljene 5. svibnja.

U međuvremenu sultan, jamačno na Stratfordov poticaj, objavi ha-tišerifom od 6. lipnja načelo o potpunoj vjerskoj slobodi; potvrđuje vjerske i druge povlastice koje su »njegovi slavni pređi podijelili svećenstvu njegovih vjernih podanika grčkog obreda«. Poštivat će se prava i imuniteti crkava, samostana, vjerskih ustanova, mjesta pobožnosti, redovnika i svećenika. Njegovom »voljom i carskom brigom« bit će uvijek osujećena svaka povreda.²⁶

Do smirenja nije došlo. Ruski je car pozvao svoj narod na vojnu »protiv oskvrnitelja Svetih mjesta«. Na pomolu je bio rat između Rusije na jednoj strani i Turske, Engleske, Francuske i Sardinije na drugoj. Krimski rat 1854—1856. g., najveći sukob nakon 1814. g. Nijedno međunarodno pitanje nije bilo predmet tako dramatične igre kao »pitanje Svetih mjesta«, kad je Evropa došla na raskršće. Diplomata E. A. Thouvenel, ministar vanjskih poslova 1860—1862. g., u svojim spomenima, iz kojih je kasnije nastalo nekoliko njegovih djela, među njima i »Nicolas Ier et Napoléon III. Les préliminaires de la guerre de Crimée 1852—1854« (1891), iako kadšto »pitanje Svetih mjesta« označuje »sakristijskom sitnicom«, ne poriče mu značenje u tadanjem previranju. Dan-danas, nakon što je diplomatska povijest svestrano ocrtala krimski rat, njegove povode i posljedice, ne bi se moglo ustvrditi da su prepirke o Svetim mjestima bile njegov povod, ali zametak krize koja je dovela do ovoga sukoba svakako je povezan s našim pitanjem.²⁷ Krimski rat završio se Pariškim ugovorom od 30. ožujka 1856. g. U

25. Pored naziva »pravoslavna vjera« u ovo se doba javlja naziv »grčko-ruska« vjera. LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie* 274.

26. DRIAULT, *La Question d'Orient 172—173*; SC. GEMMA, *Storia dei trattati e degli atti diplomatici europei*. Del congresso di Vienna ai giorni nostri, Firenze 1940, 178 - 179.

27. Rekao bih da tačno kaže E. ROSSIER, u svom djelu *Du Traité de Westphalie à l'Europe de Versailles*. *Essai d'Histoire diplomatique*, Paris 1938, 181 da se prepirka o Svetim mjestima obično navodi kao uzrok krimskom ratu, ali, u stvari, da je ona bila tek nuzgredan događaj. Suprotno tome napominje LAMOUCHE o. c. 273, da sporovi između vjerskih zajednica

njegovu čl. 9. odjekuje hatišerif iz 1853. Sultan, kaže se, stalno zabrinut za dobrobit svojih podanika, izdao je ferman kojim poboljšava njihovo stanje bez razlike vjere i roda. Time odaje svoje plemenite namjere prema kršćanskom pučanstvu svog carstva. On je to donio na znanje silama ugovornicama; one uzimlju na znanje veliko značenje tog saopćenja s time da neće imati pravo da se upliću, ni zajednički ni posebno, u unutarnju upravu njegova carstva.

Čl. 7., u suglasju s mnijenjem Bečke konferencije, koja je i za rata bila na okupu, dopušta Visokoj Porti da učestvuje u probitačnostima javnog prava i evropskog koncerta.²⁸

G. 1857—1878. obnovila se »istočna kriza«, buknuo je rat između Turske i Rusije. Mir je bio sklopljen u San-Stefanu, predgrađu Carigrada, 3. ožujka 1878. g., istog dana kada je bio okrunjen papa Leon XIII. Uzbunilo se evropsko javno mnijenje, u čijim očima kao da je kucnuo posljednji čas evropskoj Turskoj (la fin de la Turquie). Odlučan nastup Engleske i Austro-Ugarske i sporazum ruskog poslanika u Londonu, Petra Andrejeviča Šuvalova, s britanskim ministrom vanjskih posala Robert Arthurom Salisburyjem utrli su put revizije tog »prethodnog ugovora — traité préliminaire«²⁹ — na kongresu u Berlinu 13. VI—13. VII 1878. g.³⁰

Čl. 62. Berlinskog ugovora ustanovljuje da je Visoka Porta izrazila svoju volju da podržava i što više proširi načela vjerske slobode, a strane ugovornice primaju na znanje ovu njezinu »svojevoljnu odluku«. Čl. 22. Sanstefanskog ugovora određuje da ruski svećenici, hodočasnici i redovnici, koji putuju po evropskoj i azijskoj Turskoj ili tu borave, uživaju ista prava, prednosti i povlastice koje i svećenici drugih narodnosti. Rusko carsko poslanstvo i ruski konzulati u Turskoj imaju zvanično pravo zaštite ovih lica, njihovih posjeda, vjerskih, dobrotvornih i drugih ustanova u Svetim mjestima i ostalim stranama Turskog carstva. U čl. 62. Berlinskog ugovora to je pravo zajamčeno svećenicima, hodočasnicima i redovnicima svih narodnosti (de toutes les nationalités), a pravo zaštite kršćana priznato je diplomatskim i konzularnim agentima svih velikih sila u Turskoj.

---

naoko imaju samo vjersko značenje, ali da se iz njih izrodio jedan od najtežih evropskih sukoba druge polovice 19. vijeka. Između ove dvije oprečne tvrdnje mogu se svrstati brojne druge nijanse koje se spominju u dosad navedenoj literaturi. U nizu svojih predavanja iz diplomatske povijesti na Visokom zavodu za međunarodne nauke (Institut des hautes études internationales et Centre européen de la Dotation Carnegie) u Parizu prof. P. Renouvin govorio je 19. ožujka i 9. travnja 1929. g. o krimskom ratu. Nakon uvodnog dijela prvo je poglavlje namijenio pitanju Svetih mjesta, u kome kaže da je ovo pitanje »podrijetlo krize koja je imala dovesti do krimskog rata« (Predavanja Visokog zavoda za međunarodne nauke štampana su kao rukopis). Imao sam priliku da prisustvujem ovim predavanjima prof. Renouvina, pored predavanja A. Lapradellea, A. Tibala i o. de la Brière, da se s njim upoznam i čujem njegova mišljenja o tzv. istočnim pitanjima. Iz Zagreba sam mu kasnije poslao nekoliko izvadaka iz naših knjiga i rasprava. — VI. IBLERU je spor između Rusije i Francuske u pitanju Svetih mjesta »prilično čudan i neočekivan«: **Diplomatska historija. 1814—1871.** Sumarni pregled. Izbor dokumenata. (Manuaia Universitatis studiorum Zagrebinsis — Udžbenici Zagrebačkog sveučilišta) Zagreb 1960, 77.

28. ALBIN o. c. 172—173.

29. Tome nazivu odgovara njemački »Vorfriede«, koji je i dalje ostao u upotrebi: HATSCHEK-STRUPP, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 1,131—132; 2,113.

30. V. moj članak u *Hrvatskoj enciklopediji* 2,430—432.

Do revizije Sanstefanskog ugovora Francuskoj nije bilo toliko stalo koliko Engleskoj i Austro-Ugarskoj. Francusko javno mnijenje ne bi se suglasilo da ona pošalje u Berlin na kongres svoje predstavnike a da prethodno ne dobije neke garancije, u prvom redu u pogledu podržavanja postojećeg stanja na Sredozemnom moru i priznanja prava Francuske u Svetim mjestima. Francuski poslanik u Petrogradu, general Le Flô, dobio je u tom predmetu pristanak ministra vanjskih posala državnog kancelara Aleksandra Mihailoviča Gorčakova, i francuski ministar vanjskih posala William Henry Waddington krenuo je u Berlin.

Waddington, engleskog podrijetla, bio je sklon francusko-engleskoj suradnji, ali interese Francuske nije podvrgavao onima Engleske. Dok su u Berlinu predstavnici Engleske tražili da se načelo vjerske slobode u Turskoj protegne i na protestante a pravo zaštite da bude priznato diplomatskim i konzularnim predstavnicima svih država u Turskoj, on je, ne osporavajući njihovo stanovište, isposlovao da se u Berlinski ugovor uvrsti odredba po kojoj se izričito podržavaju prava Francuske i da se neće dirati u postojeće stanje u Svetim mjestima.³¹

Sanstefanski ugovor zajamčio je ruskim monasima na Atosu posjede, prava i probitačnosti, koje su imali do sada, u jednakoj mjeri kao i monasima i ustanovama drugih vjeroispovijesti. Berlinski je kongres ustanovio jednaka prava i probitačnosti za sve monahe i ustanove bilo kojeg podrijetla i bez iznimke (sans aucune exception).³²

U međuvremenu, između Berlinskog kongresa i nove istočne krize 1908—1909. g., Sveta mjesta i francuska stečena i uglavljena prava pojavila su se u novom obliku.

IV

Njemački car Friedrich Wilhelm II, na svom putovanju na Istok u doba od 18. listopada do 10. studenoga 1898. g., posjetio je Carigrad, Haifu, Jeruzalem, Betlehem i Damask. U njegovoj pratnji bio je tajnik za vanjske poslove Bernhard Heinrich Karl von Bülow, kasnije državni kancelar. On je, kako spominje u svojim spomenima, nastojao obuzdati carev zanos za sve ono što je tursko i muslimansko, pogotovu spriječiti da carev put u Jeruzalem poprimi izrazito protestantski značaj. Njemački poslanik u Carigradu, Adolf Marschall von Bieberstein, napominjaše da je njemačka politika sada pred važnim zadatkom da suzbija upliv »koji je stekla Francuska u crkvenim prilikama rimokatoličkih kršćana i, preko toga, u političkim poslovima uopće u Turskoj«. Izvodi iz čl. 62. Berlinskog ugovora da su samo *imaginarni*, pravna nemogućnost (»ein juristisches Unding«). Neispravno smatra Francuska da je cilj careva puta da utvrdi njemačko pravo zaštite nad njemačkim katoličkim ustanovama i misijama; Njemačka ga posjeduje i vrši već godinama. Ni druge države nisu prepustile Francuskoj zaštitu katolika u

31. Opsežna diplomatska korespondencija u ovom pitanju u: **Documents diplomatiques français** (1871—1914). (Ministère des affaires étrangères. Commission de publication relatifs aux origines de la guerre de 1914). Ire serie, tome 2, Paris 1930, 269—462.

32. ALBIN o. c. 199 227—228 .

Svetim mjestima i u drugim krajevima Turske uopće. »Prema tome, ističe, trebali bismo odlučno odbiti svaki praktičan pokušaj da se tobožnjem francuskom pravu zaštite pribavi sada zadovoljština bilo u obliku francuske intervencije u korist kojeg podanika carstva bilo sporazumom («Konnivenz») s ovakovim zahtjevima, kao namjerno diranje u suverenost Njemačkog carstva«. U Svetim mjestima Njemačka ne treba da stvori pravo zaštite kršćana onako kako ga »navodno« ima Francuska, nego da potakne i pospješi raspadanje («Abbröckelungsprozess») francuskog prestiža.

S »više juristom nego diplomatom« Marschalom nije se Bülow potpuno slagao; nije se slagao ni car, koji je u nekoliko navrata 1890-1904. g. na svoj način, sad prijetnjama sad izjavama prijateljstva, nastojao privući Francusku na svoju stranu. I jedan i drugi napominju da Njemačka, kao suverena država, ima pravo i dužnost da štiti svoje podanike i svoje ustanove u stranom svijetu, pa tako i u Turskoj i u Svetim mjestima, od Versailleskog ugovora 1871. g. U parlamentu 13. prosinca 1898. g. Bülow je rekao: »Na Istoku mi ne suzbijamo francuske interese, ali nad građanima njemačke države nema stranog protektorata. Daleko smo od toga da ističemo zahtjev na zaštitnu vlast nad građanima stranih država, ali nju nad Nijemcima ima sam njemački car. Ne odgovara istini da bi takva zaštita bila osnovana sada carevim putem na Istok. Ona je postojala već otprije; postoji od 18. siječnja 1871. g.«. Bülowa opreznost bila je u skladu s nazorom francuskog ministra vanjskih poslova Theophila Delcassea, kasnije glavnog pokretača francusko-englenskog »srdačnog sporazuma« («entente cordiale») 1904. g., da zaštita kršćana u Turskoj ne smije biti predmetom spora između Francuske i Njemačke.

Bülow, prije nego što je postao tajnik za vanjske poslove, poslanik u Rimu, čekao je da progovori Vatikan. Ovaj je progovorio; jamačno drukčije nego što se on nadao.

Francuski kardinal, nadbiskup u Reimsu, Langénieux u kolovozu 1889. izvještava papu Leona XIII o osnutku odbora («comité») u svrhu održanja zaštite nad katoličkim misionarima i ustanovama. Uslijed političkih neprilika, napominjaše kardinal, položaj Francuske u istočnim krajevima, već otprije u opasnosti, sad je uzdržan. Ali katolička Francuska nipošto neće da izgubi svoje slavno prvenstvo. Za Francusku bi to bilo nesreća i poniženje, a Crkva bi pretrpjela golemu štetu. Papa u svom odgovoru kardinalu odobrio je osnivanje odbora baš sada, kada su ugroženi katolički interesi u Palestini: to da je u skladu s »plemenitim i viteškim predajama Francuske, prvotne zemlje križara«. Doslovno nastavlja: »Francuska ima na Istoku poseban zadatak, koji joj je povjerila Providnost: divan zadatak, posvećen ne samo vjekovnom primjenom nego i međunarodnim ugovorima, kako je to za naših dana priznala naša kongregacija propagande objavom od 22 svibnja 1888. g.« Sveta stolica neće dirati u »slavnu baštinu, koju je Francuska naslijedila od svojih predaka«. Sjedinjeni naponi Katoličke Crkve neka joj osiguraju miran opstanak na Istoku i time pomognu širenju prava vjere.

Papino i kardinalovo dopisivanje objavila je francuska telegrafska novinska agencija »Agence Havas«. I pored razdvajanja u stranačkom životu odjek je bio vrlo povoljan. Novo smirenje donijele su papine riječi francuskim hodočasnicima 8. listopada 1898. »Naročita misao, rekao je, dovela vas je k nama, naime da nam zahvalite za nedavno izvršen čin, kojim smo potvrdili pređašnje izjave Svete stolice o vašem tradicionalnom protektoratu na Istoku«. Obradovalo ga je što su se hodočašću pridružili oci augustinci, vrlo zaslužni za Svetu zemlju, i izrazio želju da se u Jeruzalemu održi svečani euharistijski kongres pod predsjedanjem jednog francuskog kardinala.

Svjetska štampa imala je 1896-1899. g. široke mogućnosti da obrađuje krupna pitanja vanjske i unutarnje politike. »Bagdadbahn-politika« trebala je donijeti Njemačkoj znatne tečevine na Istoku. Ona je tada započela izgradnju svoje mornarice. Pregovori o englesko-njemačkom savezu ostali su bez uspjeha. Kod Fašode na Bijelom Nilu sukobila se engleska i francuska kolonijalna ekspanzija. 1899-1902. g. vodio se Burski rat. Poticajem ruskog cara Nikole II, odlučnim zauzimanjem njegova ministra vanjskih poslova Mihajla Nikolajeviča Muravjova a na poziv nizozemske vlade sastala se u Haagu 18. svibnja 1899. g. prva mirovna konferencija, koja je »Božjom pomoću trebala biti povoljan predznak stoljeću koje nadolazi«. Papi nije bio upućen poziv za učestvovanje, jer se tome usprotivila Italija. Nizozemskoj kraljici Vilhelmini, koja ja papu zamolila da konferenciji pruži svoju »moralnu potporu«, odgovorio je »da nije samo njegov naročit zadatak da ovakovim pothvatima pruži samo svoju moralnu potporu nego i da sudjeluje kod vijećanja.«³³

Ruski je car u listopadu 1896. g. posjetio Pariz, a predsjednik Francuske republike Felix Faure uzvratio taj posjet u kolovozu 1897. Car je tada otvoreno priznao postojanje saveza s Rusijom, papinskom nunciju i kardinalu, nadbiskupu Pariza, posvjedočio osobitu pažnju. U Petrogradu, za boravka francuskog predsjednika, ruski je patrijarh otvoreno molio za katolike Francuske.³⁴

U Francuskoj i u svijetu, među člancima u štampi o tadanjem zbivanju u kojima je riječ i o Svetim mjestima, naročito je bio zapažen članak »La politique allemande et le protectorat des Missions« u uglednom časopisu »Revue des deux Mondes« i objava u »Osservatore Romano« od 19. prosinca 1898. g. u kojoj se, uz ostalo, kaže i ovo: »Mislimo da se slažemo s iskrenim zahtjevima svih onih koji služe Crkvi i papinstvu kada izražavamo želju da bi prestala borba koja se vodi u novinama raznih zemalja zbog pitanja zaštite kršćana na Istoku. Ove polemike nemaju čvrstih osnova i neopravdano pružaju štampi, neprijateljski raspoloženoj prema Svetoj stolici, prigodu da narušava slogu kršćanstva«.

Pogledi zainteresiranih država bili su, prirodno, upereni na Vati-

33. HATSCHEK-STRUPP, *Wörterbuch* 1,449.

34. E. SODERINI, *Il pontificato di Leone XIII.* Vol. II. Rapporti con l'Italia e con la Francia, Milano (Mondadori) 1933, 484-485. Leon XIII ostvario je 1895. g. osnivanje ruskog poslanstva kod Vatikana.

kan. Njemački vršilac posala kod Svete stolice von Below-Rutzau dobio je od kardinala državnog tajnika Mariana Rampolla »vrlo opširne i dobro promišljene izjave«, saopćio ih svojoj vladi a ona obavijestila o tome Marschalla u Carigradu. Njemu je turski ministar vanjskih poslova Tefrik-paša, prije polaska u Berlinu, saopćio »načelno pitanje«, osnivanje turskog diplomatskog predstavništva kod Svete stolice. Marschall je o tome obavijestio Bülowa s primjedbom da bi to bilo od dalekosežnog značenja (von weittragender Bedeutung), teško pogodilo francuske težnje, a posljedice da se ne bi ograničile samo na crkveno područje. Međutim Bülow bijaše već saznao da će se Francuska odlučno oduprijeti *agrémentu* turskog poslanika kod Vatikana i samo ističaše da Turska, kao suverena država, ima neograničeno pravo da šalje i prima poslanike. To svoje »lično mnijenje« saopćio je biskupu Wroclawa (Breslau), kardinalu Koppu, posredniku njemačke vlade i rimske kurije.

Sultan je doista smatrao svojim suverenim pravom da njegova država bude diplomatski zastupana kod drugog suverenog vladara, u ovom slučaju kod pape, ali, po diplomatskim aktima, ne bi se moglo zaključiti da bi mu francuski demarš kod Vatikana bio suviše zazoran. Papa, napominjaše turska vlada, ima da prosudi da li je podržavanje postojećeg stanja njemu na štetu iz crkvenih razloga kao što bi Porti moglo biti iz političkih. Marschall se bojao da bi njemački protestanti mogli sada »prstom pokazati« kako je njemački katolicizam u Svetoj zemlji povezan uz francuski svijet (Franzosenium). Svoj uspjeh Francuska ima zahvaliti svom savezu s Rusijom; ona se sada, zaključivaše, odrekla svoje samostalne politike u korist Rusije i slavensko-pravoslavne propagande.

Iskrasnio je između Njemačke i Francuske jedan spor, da tako rećemo, od manjeg zamašaja.

Francuskoj kao da nije bio po volji monsignor Piavi, koji je bio na čelu hospica, prenoćišta za hodočasnike u samostanima, i navodno, tražila je da bude maknut s tog položaja. Obaviješten o tome sa strane njemačkog konzulata u Jeruzalemu, Bülow napominjaše Marschallu da bi »njemačka stvar u Palestini bila izvrgnuta teškim opasnostima« kad monsignor Piavi ne bi ostao na svome mjestu. Njega, radi njegove blagonaklonosti, da ne bi mogao zamijeniti nijedan Nijemac koji bi bio izabran za poglavara franjevačkog reda. Portu treba skloniti da ne popusti; u slučaju potrebe poslanik neka napomene, da ne bi ona trebala učiniti Njemačkoj tu malu uslugu s obzirom na »velike političke usluge koje je ona učinila njoj posljednjih godina i koje je voljna učiniti i ubuduće«. Marschallu, uvjerenom da i u ovom slučaju treba suzbijati »neopravdane zahtjeve Francuske u rimo-katoličkim prilikama azijske Turske«, nije trebalo to dva puta reći. S monsignorom Piavi on se sastao u Jeruzalemu u studenom 1898. g. Razgovarali su o stanju latinske crkve na Istoku i o francuskom pravu zaštite kršćana; o položaju patrijarhe kao da nije bila riječ.

Papa je monsignora Piavi privremeno zadržao na njegovu dosadanjem mjestu, a godinu dana kasnije imenovao ga rezidencijalnim patrijarhom u Jeruzalemu.

Njemačkom društvu Svete zemlje car je 1898. g. poklonio zemljište

»Dormitio Sanctae Virginis«, koje mu bijaše odstupio sultan a otkupio ga od predašnjeg vlasnika, uplivne muhamedovske porodice El-Daudi. Papa, obaviješten o tome, izrazio je caru svoje zadovoljstvo i zahvalnost. Spomenuto društvo imalo je u vidu i sticanje dvorane Posljednje večere (»Coenaculum«), ali do toga nije došlo zbog protivljenja muslimana. Sultan ne bi bio dostojan da nosi kalifovo dostojanstvo, govorilo se, kad bi pristao na otuđenje ovog vrlo važnog islamskog svetišta.³⁵

Kroz hrpu diplomatskih akata, uputa, izvještaja, mnijenja, prijedloga, kroz bezbroj više ili manje objektivnih prikaza o previranju u svjetskoj politici 1896 — 1899. g. provlači se, kao crvena nit, odredba Berlinškog ugovora o podržavanju postojećeg stanja u Svetim mjestima. Dok je taj ugovor, u cjelini, postepeno slabio i gubio svojevbitno značenje, spomenuta odredba odzvanja i za prvih godina I svjetskog rata.

Ruski poslanik u Parizu, Aleksandar Petrovič Izvoljski, i ministar vanjskih poslova Sergej Dmitrijevič Sazonov uvjeravahu saveznike, Francuske i Engleske, da nakon rata, nijedna evropska vevlast neće moći sama vladati nad Palestinom; ona bi trebala biti autonomna pokrajina pod međunarodnom kontrolom. Engleska bi je rado vidjela u sferi svojih i francuskih interesa. S ruske se strane predlagalo da Francuska i Rusija najprije izjave da se ne smije povrijediti stanje u Svetim mjestima, zatim da to uglave posebnim ugovorom. U proljeće 1917. g., kad se predviđalo da će saveznička vojska zaposjesti Jeruzalem, Rusija ističe da bi i njezina vojska trebala sudjelovati i »kod internacionalnog zaposjednuća Jeruzalema i Svetih mjesta« s obzirom na njezine »prvorazredne interese« u tim krajevima. Ugovor u Saint-Jean-de Maurienne u francuskom departementu Savoie od 20. travnja 1917. g., u nastavku Londonskog pakta od 26. travnja 1915. g., koji je uglavio uvjete za učestvovanje u ratu Italije na strani Trojnog sporazuma, ističe da je, u pitanju međunarodne uprave Jeruzalema i Svete zemlje, pored pristanka Rusije, potrebit i pristanak Italije.³⁶

35. Hrvatska enciklopedija 3,508—509.; BERNARD FÜRST VON BÜLOW, *Denkwürdigkeiten. I. Bd.: Vom Staatssekretariat bis zur Marokko-Krise*. Herausgegeben von F. von Sockhammern, Berlin (Ullstein) 1930, 242—260; *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*. Bd. 12/2: »Die Orientreise Kaiser Wilhelm II. und die Protektoratsfrage 1898—1899«; Bd. 13,235—283: »Das Deutsch-Französische Verhältnisse 1898—1899«, Berlin 1927; *Schulthess' Europäisches Geschichtskalender*. Neue Folge. Vierzehnter Jahrgang 1898. (Der ganzen Reihe XXXIX. Band). Herausgegeben von G. Roloff, München 1898, 304—340; *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*. Publié sous la direction de H. Hauser par J. Ancel, L. Cahen, R. Guyot, A. Lajusan, P. Renouvin et H. Salomon. (Manuel de politique européenne), Paris 1929, 422—430; J. SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*. II. Bd.: Papstum und Päpste gegenüber der modernen Strömungen. Pius IX. und Leo XIII. (1846—1903), München 1934, 519—520. — Cetnaesti svezak prve serije francuskih diplomatskih dokumenata, koji je objavljen poslije II svjetskog rata a sadrži dokumente od 4. siječnja do 30. prosinca 1898, nije mi zasad dostupan. Prema vijestima u štampi tada je, u širem krugu pitanja o Svetim mjestima, postojalo uže o dvorani Posljednje večere (Question du Cénacle).

36. E. ADAMOW, *Die Europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges*. Die Aufteilung der asiatischen Türkei. Nach den Geheimdokumenten des ehem. Ministernums für Auswärtige Angelegenheiten. Einzige vom Volkskommissariat für Auswärtige Angelegenheiten genehmigte deutsche Ausgabe, Dresden 1932, str. 3, 29, 31 62—85 i dalje. O tadanjim međusavezničkim pregovaranjima: A. PINGAUD, *Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre*. T. II: Les alliances et les interventions, Paris s. a., 127—161.

Britanska vojska i jedna jevrejska legija u njezinu sklopu zauzele su Jeruzalem 8. prosinca g. 1917. Palestina je došla pod britansku upravu, najprije vojnu, a od 1. srpnja 1920. g. pod civilnu. Do 1948. g. Jeruzalem je bio sjedište britanske mandatarne vlade.

V

Na konferenciji o miru u Parizu (18. I—27. IX 1919) Francuska je u nekoliko navrata tražila da se preispitaju razilaženja i sporovi (les controverses), koji su se vremenom i pretežno iz političkih razloga sabrali oko Svetih mjesta. Na zasjedanjima Lige naroda napominjaše da bi u postupku trebalo uspostaviti suglasnost između katoličkih država, pa suglasnost između njih i pravoslavnih, a ne puštati iz vida historijska sjećanja (Le point de vue français s'est toujours inspiré des souvenirs historiques). Stanovištu Francuske nije bilo zamjeranja, ali ona sada nije imala na svojoj strani Rusiju, koja uopće nije sudjelovala na poslu oko obnove mira. No Francuska je mogla računati na Svetu stolicu.

Papa Benedikt XV (1914—1922), koji se za rata bijaše založio da Crkvi i čovječanstvu sačuva vjerske i moralne vrednote i da se uspostavi mir, odlučno se zauzeo i za vjerska i narodna prava Hrvata i Slovenaca u Istri, hrvatskom učenjaku don Frani Buliću uputio posebnu čestitku prigodom 75. godišnjice njegova rođenja a 50. znanstvenog rada), vlastoručnim je pismom obavijestio o svom izboru predsjednika Francuske republike Raymonda Poincaréa (1913—1920). On mu je izrazio svoje osobito poštovanje i poslao u Rim posebnog odaslanika. Francuska je već bila sklona obnovi veze s Vatikanom, prekinute g. 1905. Predsjednik ministarskog vijeća Aristide Briand, za predsjednika Republike E. A. Milleranda, imenovao je 1921. g. poslanika kod Svete stolice a papa svog nuncija u Francuskoj. Briga za spašavanje francuskog protektorata u Svetim mjestima, ili barem onog što je toga još ostalo, i za crkvenopolitičke prilike na Istoku bijaše zajednička jednoj i drugoj strani³⁷.

Franjevačka kustodija Svete zemlje uputila je mirovnoj konferenciji obrazloženu spomenicu i tražila da uzme u obzir zahtjeve vjerskih zajednica, koje su se zasnivale na stečenim pravima. Sličnu je spomenicu uputio vladi Velike Britanije patrijarh u Jeruzalemu.

Vrhovno vijeće »aliiranih« država zaključilo je na konferenciji u San Remo 24. lipnja 1920. g. da će Palestina biti mandatarna zemlja Lige naroda, poznate međunarodne organizacije ustanovljene poslije I

37. J. KOCIJANIC, *Pape i hrvatski narod* 93—94 i 343; M. PERNOT, *Le Saint-Siège, l'Église catholique et la Politique mondiale* (Collection Armand Colin). 2e éd. Paris 1929, 73—82; J. SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*. Bd. III: Papsttum und Päpste im XX. Jahrhundert. Pius X. und Benedikt XV. (1903—1922), München 1936, 179—339; L. SALVATORELLI, *La politica della Santa Sede dopo la guerra* (Manuali di Politica internazionale 3), Milano 1937, 47—59. — Sklad između Francuske i Svete stolice na korist katoličkog i slavenskog svijeta želio je biskup Strossmayer već 1873. g. Usp. D. HALEVY, *Le courrier de M. Thiers, d'après les documents conservés au département des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, Paris 1921, 484—489 i moj članak, napisan povodom te publikacije, *Strossmayer et Thiers* u *Annales de l'Institut français de Zagreb* 1,45—50.

svjetskog rata na poticaj američkog predsjednika Thomas Woodrow Wilsona (1856 — 1924). Čl. 22. njezinog »Pakta« namijenjen je ustanovi mandata³⁸. Čl. 95. st. 2. ugovora o miru između saveznih i pridruženih »aliiranih i asociiranih država u Sèvres-u, predgrađu Pariza, od 10. kolovoza 1920. g. određuje da će mandatarna vlast obrazovati posebnu komisiju koja će proučiti pitanja o vjerskim zajednicama i njihovim zahtjevima pa izraditi pravilnik. Kod sastava komisije vodit će se briga o vjerskim interesima koji se javljaju (des interes religieux en jeu). Predsjednika komisije imenovat će Vijeće Lige naroda.³⁹

U Turskoj je Sèvereški mirovni ugovor naišao na jak otpor; parlament ga nije ratificirao. Nadošla je pobjeda revolucionarnog pokreta pod Kemal-pašom Atatürkom i neuspjeh anglo-grčke intervencije 1920. g. Pređašnji ugovor zamijenjen je novim u Lausannei 24. lipnja 1923. Čl. 38, 39 i 43. ističu slobodu vjere svih turskih podanika; o Svetim mjestima, prirodno, nije riječ⁴⁰.

U međuvremenu britanska je vlada u veljači 1921. g. objavila nacrt mandata za Palestinu. Po njegovu čl. 13. mandatarna vlast preuzimlje odgovornost za Sveta mjesta, zgrade i vjerske ustanove u Palestini, za podržavanje postojećih prava, slobodan pristup u Sveta mjesta, zgrade i vjerske ustanove, te za javan poredak. Za sve što je s time u vezi odgovara Ligi naroda, a s upravom zemlje sporazumjet će se kako da se provedu odredbe ovog člana. Ne smije ih tumačiti tako da bi se mogla uplitati u ustrojstvo i upravu muslimanskih svetišta, kojima je zajamčen imunitet.

Čl. 14, polazeći od Sèverškog ugovora, određuje obrazovanje spomenute komisije. Sveta mjesta, nastavlja, zgrade i vjerske ustanove, koje štuje sljedbenici bilo koje vjere, bit će pod nadzorom njihovih ovlaštenika; izbor tih mjesta, zgrada i ustanova izvršit će komisija po odobrenju mandatarnе vlasti. Njezino je pravo i dužnost da podržava javan poredak i ugled. Same zgrade i ustanove bit će podvrgnute odredbama zakona o vjerskim spomenicima, koji će, po odobrenju mandatarnе vlasti, biti objavljeni u Palestini. Pravo nadzora bit će zajamčeno od Lige naroda.

Nacrt je izazvao protivljenje sa raznih strana. Papa Benedikt XV u tajnom konsistoriju od 15. lipnja 1921. g. odlučno je istaknuo stanoviše Svete stolice, nije odobrio postupak u pitanju Svetih mjesta i pozvao je velike sile da sada, kada hoće da dadu Palestini prikladno uređenje, uzmu u obzir prava Katoličke Crkve te trud, muku i zalaganje sinova asiškog serafskog patrijarhe. Na taj se član navratila Sveta stoli-

38. L. LE FUR et G. CHKLAVER, *Recueil de textes de Droit international public*, 2e ed. Paris 1934, 302—316; hrvatski prijevod *Pakta* u J. ANDRASSY, *Liga naroda, njezino ustrojstvo i djelovanje*, Zagreb 1931, 218—228; o mandatima: str. 209—215. Za različita mišljenja i sudove, koji se među sobom kadšto bitno razlikuju, vidi primjerice: *Der Mandatbegriff in den Friedensverträgen* u HATSCHKEK-STRUPP, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie* 2,12—14; *Dictionnaire Diplomatique* 2,14—39 (s obilnom literaturom); *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 5,32; *Grand Larousse Encyclopedique* 7 (1963) 21—22; *Encyclopaedia Britannica* 14 (1963) 789—792.

39. STRUPP, *Documents* 5,83.

40. LE FUR — CHKLAVER, o. c. 752—806; É. DRIAULT, *La Question d'Orient 1918—1937. La Paix de la Méditerranée*, Paris 1938, 110—119.

ca u spomenici Vijeća Lige naroda 4. lipnja 1922. Ona, ističe, ne može se suglasiti s tim da komisija za Sveta mjesta raspravlja o pravu vlasništva svetišta koja su već više stoljeća, pa i za turske vladavine, bila u mirnom posjedu katolika. Ne vidi da bi mogle sada nastati povoljnije prilike; naprotiv, već u samoj komisiji došlo bi do žestokih borba koje bi omele nepristran sud⁴¹.

Odgovor britanske vlade od 1. srpnja objavljivaše neke izmjene. Komisija bi bila obrazovana prema uobičajenom međunarodnom postupku (suivant une procédure internationale) kao izričito međunarodno tijelo (un corps international, absolument représentatif), sastavljeno od predstavnika onih država koje u Palestini imaju svoje interese i od predstavnika triju vjeroispovijesti, katoličke, muslimanske i jevrejske. Predsjednik ne bi bio imenovan od Vijeća Lige naroda nego biran po redu (à tour de rôle) između članova komisije.

Ni sada zainteresirane države nisu se složile. Francuska, Španija, Italija i Belgija tražile su da im se prizna pravo da u komisiju za Sveta mjesta šalju svoje predstavnike. Rješenje svih pitanja, koje je potaknuo nacrt čl. 14. palestinskog mandata, trebalo je uslijediti na zasjedanju Vijeća Lige naroda u Ženevi 30. kolovoza 1922. g.

Balfour je podastro novi nacrt, izrađen od Colonial Officea. Po njemu komisija za Sveta mjesta, da bi tačno utvrdila prava i zahtjeva vjerskih zajednica, bila bi sastavljena od tri potkomisije: kršćanske, muslimanske i jevrejske. Svaka od njih bavila bi se samo onim pitanjima koja se odnose na dotičnu vjeroispovijest. U svom obrazloženju 4. listopada napominjaše da se pitanje Svetih mjesta bitno razlikuje od ostalih redovitih obaveza mandatarne vlasti, od doma jevrejskog naroda i od političkih pitanja koja su s time u vezi. Pitanje je vrlo teško pa treba da bude riješeno na opće zadovoljstvo. Dosadanje prijedloge katoličko javno mnijenje nije odobrilo; ni ovaj prijedlog ne mora biti pošto-poto prihvaćen. Neka radije bude podstrek da pojedine države izrade nove prijedloge po slobodnu nahođenju. Mandatarna vlast, završava Balfour, treba da ima u vidu da od davnine postoje sporovi, pa neka posreduje između katolika i pravoslavaca, pravoslavaca i Jevreja, pravoslavaca i Armenaca. Treba skladnih odnosa između Turaka i Jevreja, kršćana i Turaka. Treba zadovoljiti sve vjeroispovijesti koje upiru svoje poglede u Sveta mjesta, a u Palestini uspostaviti pravednost, mir, javni poredak i skladan odnos između njezinih stanovnika.

Mandat za Palestinu bio je ratificiran, ali njegov čl. 14. nije bio prihvaćen. Obrazovanje komisije za Sveta mjesta bilo je odgođeno *sine die*.

Povodom spomenutog sukoba između Jevreja i Muslimana 1929. g. u vezi sa »Zidom plača« Velika Britanija je 22. studenog te godine predložila obrazovanje posebne komisije za to pitane. Stalna komisija za mandate odvojila je ovo pitanje od pitanja »Svetih mjesta«. Ministar vanjskih poslova u kabinetu J. R. Macdonalda, Artur Hederson, povodeći se za Balfourom, preporučio je Vijeću Lige naroda 14. siječnja 1930. g.

---

41. G. AMBROSINI, L'Italia nel Mediterraneo, Foligno 1927, 231-236.

da pojedine vlade postave svoje prijedloge o obrazovanju komisije za Sveta mjesta. Dosadnji pothvati nisu uspjeli, dodavaše, jer čl. 14. nije jasan⁴².

Dalje se u krilu Lige naroda nije pošlo, a ona sama, zaključkom skupštine njezinih država članica od 8—18. travnja 1946. g., prestala je i formalno opstojati. Zamijenila ju je, nakon II svjetskog rata, Organizacija ujedinjenih naroda⁴³. Pred njezinu opću skupštinu došlo je 9. prosinca 1949. g. pitanje o internacionalnom režimu za Jeruzalem i njegovo područje te o zaštiti Svetih mjesta. Statut za grad Jeruzalem (Statute for the city of Jerusalem) bio je odobren 4. travnja 1950. Njegov čl. 38, namijenjen Svetim mjestima, redovničkim zgradama i konačištima (Holy Places, religions buildings and sites), određuje da o Svetim mjestima treba voditi naročitu brigu, uzeti u obradu sva pitanja, bez obzira da li su dosad postojala ili ne. To je dužnost guvernera, uz koga stoji naročit stara-teljski odbor. Pomoću ovog odbora i predstavnika vjerskih zajednica guverner će rješavati pitanja koja nastaju iz neslaganja tih zajednica, voditi računa o postojećim pravima i tražiti mnijenja Vrhovnog suda. Iz dohotka grada i vjerskih zajednica izvršit će se popravci na zgradama, nadoknaditi štete pretrpljene za rata. Stečena prava u Svetim mjestima i sve ono što se odredilo u pogledu ćudorednosti, zdravlja i vjerskih obreda ne može se ni poništiti ni umanjiti. Ništa ne smije biti na uštrb »svetom značaju Svetih mjesta.«⁴⁴

Radi pomanjkanja suradnje republike Izraela i kraljevine Jordanije, između kojih je podijeljena Palestina, statut nije mogao biti primijenjen.

* * *

S ovim statutom 1955. g. »pitanje Svetih mjesta« kao da je prestalo biti aktuelno; ono zapravo kao »otvoreno pitanje« više i ne postoji. Nema mu mjesta u »diplomaciji«, znanju, vještini vođenja javnih poslova između država, ali ostaje kao prvorazredni predmet »diplomacije«, znanstvenog ispitivanja i obrađivanja vanjsko-političkih pitanja, njihova ponastanka i razvoja. Sveta je zemlja svojom poviješću, nadama, vjerovanjem, krvlju svoje djece, čežnjom za mirnim životom, pouzdanjem u Božju providnost bogatija od čitavih kontinenata. U njoj su se odigrali događaji koji su za čovječanstvo znatno važniji od političkog zbivanja, diplomatskog spletkarenja, ratnih sukoba. Hodočašće pape Pavla VI i Atenagore u Svetu zemlju nepristranom je svijetu više nego prost simbol; radije je nagovještaj početka novog doba, koje bi, ima nade, moglo biti bolje i sretnije od dosadašnjeg.

42. Société des Nations. Journal officiel, IIIe année. No 11 (Deuxième partie). Novembre 1927, 1150—1154; Dictionnaire Diplomatique I,1237.; M. Moch, *Le Mandat Britannique en Palestine*. Préface de J. Codard, Paris, 1932, 294—304.

43. Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941-1945. (Arhiv za pravne i društvene nauke — Biblioteka međunarodnog prava), Beograd 1947; J. ANDRASSY, *Međunarodno pravo*. (Manualia Universitatis Studiorum Zagrabienensis — Udžbenici Zagrebačkog sveučilišta). 3. izd. Zagreb 1958, 204—205.

44. *Question of an International Regime for the Jerusalem area and Protection of the Holy Places*. Special report of the Trusteeship Council. United Nations. General Assembly. Official records: fifth session. Supplement No 9 (A/1286), New York 1950. Statut na str. 19—27. njegov čl. 38. na str. 26.

RÉSUMÉ

Lieux Saints c'est, on le sait, la dénomination pour les localités et sanctuaires liés au souvenir du Jésus-Christ en Palestine. Autor d'eux se forma dans l'évolution que déterminent les siècles la *Question des Lieux Saints*. Pas la Palestine, mais plutôt les aspirations politiques des grandes puissances européennes donnerent lieu à son apparition. On fait mention d'elle dans les documents diplomatiques, le droit international, dans l'histoire universelle et particulière, mais surtout dans l'histoire diplomatique. Liés d'abord à la Méditerranée les Lieux Saints entrent ensuite dans l'orbite de l'Orient. A cause de cela en comparant la Question des Lieux Saints avec des autres questions internationales, celles de la Méditerranée, du Gibraltar, des fleuves internationaux, de l'Orient, des Detroits, on aperçoit, qu'elle peut quelquefois devenir plus *épineuse* que les autres.

Dans le sens précis historique et juridique elle s'ouvrit en 1291, avec la fin des Croisades. Avant cela saint Louis passait en 1251 avec le Sultan le premier traité qui ait réglé les rapports de la France avec l'Empire Ottoman. Dans cet accord, si on ne veut pas remonter à Charlemagne, la France verra plus tard l'origine de son protectorat sur les catholiques d'Orient. Le Sultan Suleïman établit en 1535 l'exterritorialité en faveur des Français établis en Turquie et le droit de protection des rois de France sur tous les chrétiens. Ces privilèges furent ensuite reconnus par des capitulations. Les succès remportés par Flery et Villeneuve en Orient aboutirent à la dernière et la plus importante des capitulations, à celle du 28 mai 1740. Elle n'est plus un traité presque exclusivement commercial, mais constitue aussi un traité politique et d'établissement. La France reste la protectrice des Lieux Saints jusque à l'abolition des capitulations par le traité de Lausanne en 1923.

Par le traité de 1774 signé avec la Turquie à Koutchouk-Kainardji la Russie obtint le protectorat des principautés roumaines et le protectorat des chrétiens de l'Empire Ottoman, c'est-à-dire le droit d'intervenir dans les affaires intérieures de cet empire. L'assertion que déjà d'alors l'affaire des Lieux Saints eût opposée la France à la Russie, n'est pas tout à fait juste.

Les querelles entre les catholiques et les orthodoxes, à ce moment la substance de la question des Lieux Saints, Louis XVIII et Alexandre I, après le congrès de Vienne, voulaient résoudre d' accord. De même Napoléon III, Nicolas I, le ministre des Affaires étrangères Drouyn de Lhuys à Paris et Boul-Schauenstein à Vienne à la veille de la guerre de Crimée. Mais, malheureusement, le souci de Napoléon III pour les Lieux Saints était de trouver un problème extérieur pour détourner l'opinion publique française de la politique intérieure, et la mission du prince Menchikoff à Constantinople avait toute apparence plutôt de déclencher la guerre que de la éviter. Entre les concours de circonstances de la guerre de Crimée la querelle des Lieux Saints n'est tout à fait qu'un incident. Le traité de Paris de 1856 se borne à citer le firman du Sultan de 1853 qui proclame l'égalité des cultes, l'égalité de tous les sujets, quels qu'ils soient, devant la loi.

Le traité de Berlin de 1878, qui a remplacé celui de San-Stefano de la même année, réclame de la Sublime Porte d'assurer dans tout l'Empire la liberté religieuse, l'égalité des cultes; aucune atteinte ne sera portée au *statu quo* dans les Lieux Saints. Le ministre des Affaires étrangères français W. H. Waddington d'accord avec le prince Gortchakoff obtint l'insertion dans l'acte de Berlin de la disposition que les droits acquis à la France en Turquie et spécialement dans les Lieux Saints seront expressément réservés. C'est à cet arrangement que reviendront pendant la Première Guerre mondiale le ministre des Affaires étrangères de Russie S. Sazonov et l'ambassadeur de Russie à Paris A. Iswolsky.

La guerre terminée tout ce qui touchait aux Lieux Saints parvenit à la Société des Nations et faisait partie intégrante du Mandat Britannique pour la Palestine. Selon l'article 13 le Mandataire assume toute responsabilité au sujet des Lieux Saints, des édifices et des sites religieux, et le libre exercice du culte. Le projet de l'art. 14 prévoyait l'institution d'une Commission spéciale des Lieux Saints. Mais tandis que le mandat a été ratifié l'art. 14 n'a pas pu être appliqué. Après la Deuxième Guerre mondiale un Comité spécial des Nations Unies a proposé l'internationalisation des Lieux Saints et élabore un statut qui a été approuvé par l'Assemblée le 4 avril 1950. Mais il ne pouvait être appliqué à cause des dissensions entre les deux états, Israël et la Jordanie, qui se partagent la Palestine et Jérusalem.